

Департамент освіти і науки
Луганської обласної державної адміністрації
Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
кафедра педагогіки та психології

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ
В УМОВАХ ЗНЗ ТА ДНЗ**

Методичні рекомендації

Автор-упорядник: В. В. Байдик

Сєвєродонецьк–2017

***Рекомендовано науково-методичною радою Луганського обласного
інституту післядипломної педагогічної освіти
(протокол № 3 від 30.05.2017)***

***Автор-упорядник: В. В. Байдик, канд. псих. наук,
ст.викладач кафедри педагогіки та психології***

***Методичні рекомендації розроблені згідно з планом ЛОІППО на
2017 рік.***

***У роботі висвітлені питання змісту роботи практичного
психолога в умовах інклюзивного навчання. Надаються практичні поради
щодо форм та методів роботи психолога в закладах з інклюзивною
формою навчання.***

***Для фахівців психологічної служби, керівників освітніх закладів,
асистентів вчителів.***

«ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ ЗНЗ та ДНЗ» ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ

ВСТУП

Протягом останніх років більше уваги у всьому світі приділяється проблемам соціальної адаптації та інтеграції в суспільство дітей із особливими освітніми потребами. Сприяння розповсюдженню інклюзивної освіти в будь-якій країні є свого роду тестом на демократичну зрілість держави. В Україні впровадження інклюзивного навчання визнано пріоритетним напрямком розвитку освіти.

В українській освіті постає нова соціально-психологічна ситуація перевірки життям цінності кожної людини як творця власної долі. Діти з особливими освітніми потребами та їхні батьки опинились перед вибором: як вижити в нових соціально-економічних умовах?

Поширення в нашій країні процесу інтеграції (інклюзії) дітей з обмеженими можливостями психічного та/або фізичного здоров'я в освітніх установах є не лише відображенням часу, але і є реалізацією прав дітей на освіту відповідно до Закону «Про освіту». Інклюзивне навчання реалізує забезпечення рівного доступу до отримання того чи іншого виду освіти, і створення необхідних умов для досягнення успіху в освіті всіма без винятку дітьми незалежно від їх індивідуальних особливостей, навчальних досягнень, рідної мови, культури, їх психічних і фізичних можливостей.

Одним із базових компонентів Нової української школи є орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм. «Наше завдання – кожній дитині дати доступ до якісної освіти. Успіх України в тому, щоб побудувати суспільство освіченого загалу, бо кожна дитина, незалежно від її здібностей, має право на успіх у житті, на максимальне розкриття власних здібностей, яке може запропонувати якісна освіта», – наголосила міністр освіти та науки Лілія Гриневич.

Утім, складна структура дефекту, наявність вторинних та третинних відхилень зумовлюють психологічну неготовність дітей з психофізичними вадами до навчання разом зі своїми однолітками, драматизують, а часом і спотворюють процес формування особистості. Переживання комплексу неповноцінності, притаманне більшості учнів з вадами в психофізичному розвитку, з одного боку, та упереджене ставлення щодо них соціального оточення – з іншого, стають на заваді повноцінній взаємодії з однолітками та педагогами, що у свою чергу негативно позначається як на мотивації навчальної діяльності, так і на розвитку особистості загалом. Тому питання психологічного та соціально-психологічного супроводу при організації інтегрованого навчання є одним з першочергових.

З урахуванням основних тенденцій щодо змін у системі освіти дітей з особливими освітніми потребами в Україні, одним із напрямів, який потребує

підвищеної уваги, є психологічний і соціальний супровід інклюзивного навчання.

Розроблені методичні рекомендації допоможуть удосконалити роботу з дітьми з особливими освітніми потребами й полегшити роботу працівникам психологічної служби.

Системний підхід у наданні соціально-психологічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами

Для чого потрібний соціально-психологічний супровід дітей у ЗНЗ та ДНЗ? Насамперед, для розвитку в дітей з обмеженими можливостями умінь і навичок у сфері спілкування; установлення гармонійних взаємин між учнями, з батьками, учителями, адміністрацією; стимулювання пізнавальної активності; формування почуття впевненості; розвиток навичок самоорганізації; навчання вирішення життєвих проблем.

Вітчизняні дослідники А. Р. Азарян, Е. М. Кафьян, А. А. Колупаєва, А. Н. Конопльова, Т. Л. Лещинська, М. М. Малофєєв, Е. А. Новіцкі, Л. М. Шипіцина та інші одностайні у висновку щодо комплексності соціально-психологічного супроводу в єдності його компонентів: педагогічного, медичного, психологічного, соціального. Вагоме місце посідає психолого-педагогічна допомога, спрямована на забезпечення оптимальних умов розвитку та навчання дитини з психофізичними вадами в масовому навчальному закладі.

Проте, інтегроване (інклюзивне) навчання в Україні наразі має переважно стихійний характер і потребує розроблення науково-теоретичних засад його складових. Не дивлячись на певну наукову розробку цього питання, праці названих вище вчених висвітлюють лише окремі її аспекти. Проблема психолого-педагогічного супроводу дитини з порушеннями психофізичного розвитку в умовах інклюзивної освіти є принципово новою й ще не знайшла достатньо свого відображення в педагогічній теорії та практиці.

Інтегроване (інклюзивне) навчання дітей з психофізичними вадами не може здійснюватись стихійно, шляхом простого зарахування таких учнів до масових шкіл. Усі дослідники проблеми інтеграції (інклюзії) схиляються до думки, що навчання дітей з психофізичними вадами в умовах масової школи має бути організоване таким чином, щоб, попри обмеження й труднощі, такі учні могли здобувати знання, одержувати освітні послуги нарівні з дітьми з нормальним психофізичним розвитком. Проте, потрапляючи до школи, діти з вадами в психофізичному розвитку стикаються не лише з труднощами опанування знань, а й з проблемами психологічного й соціально-психологічного характеру.

Залучення до масових навчальних закладів дітей з особливими потребами вимагає від усіх учасників цього процесу певного перегляду традиційних поглядів на мету, функції, організацію роботи закладу.

Сутністю інклюзивної освіти є навчання учнів з особливими потребами за умови пристосування освітнього простору до індивідуальних особливостей дітей, надання якісних освітніх послуг таким учням. Навчання зазначеної категорії учнів передбачає використання особистісно орієнтованих підходів у навчально-виховному процесі, застосування індивідуальних, групових форм роботи, враховуючи вплив різних видів розладів і хвороб на процес навчання. Пріоритетними напрямками роботи є сприяння соціальному, емоційному та когнітивному розвитку кожного з учнів, з тим, щоб вони відчували себе непотворними, повноцінними учасниками суспільного життя, адже саме він має налагодити взаємодію дитини, яка має особливі освітні потреби, з усіма учасниками навчально-виховного процесу. Подібна практика виявляється принципово неможливою без організації командної роботи фахівців, що і є базовим компонентом формування інтегративного (інклюзивного) середовища в освітніх установах різного виду й форми на кожному етапі психолого-педагогічного супроводу дітей з обмеженими можливостями здоров'я.

Здійснення психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами вимагає детального планування, додаткової професійної підготовки, а також контактів з фахівцями, які можуть надавати відповідну допомогу.

Оскільки розвиток та виховання дитини з особливими потребами потребує спеціальних знань про захворювання, його наслідки, потенційні можливості дитини, важливим є належна організація роботи мультидисциплінарної команди фахівців у навчальному закладі.

Кожен учасник команди є незамінним, а його думка й досвід – цінні й важливі. Центром команди є дитина. Кінцевою метою такої індивідуальної допомоги є формування позитивної «Я-концепції», соціальне самоствердження, повноцінна участь дитини в життєдіяльності суспільства.

Психолого-педагогічне супроводження дітей з особливими освітніми потребами взагальноосвітніх навчальних закладах здійснюється працівниками психологічної служби (практичними психологами, соціальними педагогами) таких закладів та відповідними педагогічними працівниками (асистентами вчителів, дефектологів, логопедів, медичних працівників).

Соціально-психологічний супровід дітей з психофізичними вадами в умовах інтегрованого навчання – це відстеження динаміки розвитку учня, процесів його соціалізації та адаптації, вплив на ці процеси з метою оптимізації соціальної ситуації розвитку дитини. Соціально-психологічна робота з «особливою дитиною» має спрямовуватись на досягнення головної мети – підготувати її до самостійного життя.

Завдання інклюзивної освіти полягає у створенні нової школи – школи діалогу, школи, яку творять самі діти спільно з педагогами. У цьому сенсі є актуальним особистісно орієнтований підхід до навчання, який охоплює різні сторони навчального процесу.

Отже, для успішної інклюзії в умовах загальноосвітньої школи необхідно враховувати наступні чинники: командний підхід; задоволення індивідуальних освітніх потреб дітей; співпрацю з батьками; створення сприятливої атмосфери в дитячому колективі.

Ефективність навчання дітей з особливими потребами в інклюзивному класі забезпечать диференційоване викладання, урахування стартових рівнів успішності учнів, використання особливої системи оцінювання навчальних досягнень та науково-обґрунтовані методи роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Питання психологічного й соціального супроводу дітей знаходиться на перетині функцій багатьох спеціалістів, а тому не можуть бути віднесені до сфери професійної діяльності виключно одного з них.

В узагальненому вигляді *етапи діяльності працівників шкільної психологічної служби* (практичного психолога й соціального педагога) можна визначити так:

1. Ознайомлення з особою справою дитини, історією та особливістю протікання захворювання, співбесіда з працівниками ПМПК.
2. Бесіда з дитиною й батьками. Визначення можливостей дитини.
3. Оцінка освітнього середовища відповідно до потреб і можливостей дитини, організація відповідних змін.
4. Діагностика особистісних особливостей дитини.
5. Проведення психолого-педагогічного консилиуму з метою розробки індивідуальної програми (навчальної програми й програми розвитку).
6. Проведення зустрічі з батьками й учнями класу (школи), педагогами з метою формування психологічної готовності до взаємодії з дитиною з особливими освітніми потребами.
7. Проведення психокорекційної роботи з метою розвитку потенційних можливостей дитини та відповідного формування особистості.
8. Відстеження соціально-психологічного клімату в колективі та статусу дитини в групі.
9. Сприяння соціальній інтеграції дитини: залучення до позакласної й позашкільної діяльності.
10. Моніторинг рівня адаптованості й інтегрованості дитини, корекція відповідних індивідуальних програм, планів.

Зміст діяльності практичного психолога в інклюзивному середовищі

У реалізації завдань інклюзивної освіти надається велика роль практичному психологу, адже саме він має налагодити взаємодію дитини, яка має особливі освітні потреби, з усіма учасниками навчально-виховного процесу (з учнями, батьками, учителями, представниками адміністрації). З іншого боку психолог працює безпосередньо з дитиною, котра має особливості психофізичного розвитку, щодо збереження її здоров'я, пошуку та реалізації траєкторії оптимального розвитку, формування позитивної мотивації та стимулювання інтенцій до розвитку.

Змістовий компонент формування професійної готовності практичного психолога до психологічної діяльності в рамках інклюзивної освіти має враховувати рекомендації, які відображені в низці нормативно-правових документів:

Закони України

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» № 1324-VII від 05.06. 2014.

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо прав інвалідів» № 4213-VI від 22.12.2011.

Закон України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» № 2442-17 від 06.07.2010.

Закон України «Про дошкільну освіту» від 20.12.2001 (зі змінами).

Закон України «Про освіту» № 1144-12 від 04.06.91 (зі змінами).

Укази Президента України

Указ Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» (від 25.08.2015 року № 501/2015).

Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (від 25.06.2013 року № 344/2013).

Указ Президента України «Про заходи щодо розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями» (від 19.05.2011 року № 588/2011).

Акти Кабінету Міністрів України, накази МОН

Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08. 2013 р. № 607 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами».

Постанова Кабінету Міністрів України від 15.08. 2011 р. № 872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах».

Наказ Міністерства освіти і науки України від 04.04.17 р. № 526 «Про надання грифів Міністерства освіти і науки України навчальній літературі для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з особливими освітніми потребами».

Наказ Міністерства освіти і науки України від 31.12.2015 р. № 1436 «Про затвердження Плану заходів щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі».

Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.02.2015 р. № 104/52 «Про затвердження Порядку комплектування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах».

Наказ Міністерства освіти і науки України від 23.01.2015 р. № 44 «Про розроблення корекційно-розвиткового та методичного забезпечення спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів».

Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.04.2014 р. № 504 «Про затвердження Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку».

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.01.2014 р. № 80 «Про затвердження Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (початкова школа)».

Наказ Міністерства освіти і науки України від 23.07.2013 р. № 1034 «Про затвердження заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 року».

Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.06.2013 р. № 768 «Про затвердження плану заходів щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі дітей-інвалідів».

Наказ Міністерства освіти і науки України від 04.06.2013 р. № 680 «Про організацію діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій».

Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 09.12.2010 р. № 1224 «Про затвердження Положення про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах».

Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 р. № 912 «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання».

Листи

Лист МОН України від 06.02.2017 р. № 1/9-63 «Щодо навчальної літератури для дітей з особливими освітніми потребами».

Лист МОН України від 10.01.2017 р. № 1/9-2 «Про сучасні підходи до навчально-виховного процесу учнів з особливими освітніми потребами».

Лист МОН України від 30.08.2016 р. № 2/1-14-1699-16 «Щодо організації навчально-виховного процесу для учнів з особливими потребами з урахуванням змін».

Лист МОН № 1/9-364 від 12.07.2016 р. «Про організаційно-методичні засади забезпечення навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2016/2017 навчальному році».

Лист МОН України від 29.06.2016 р. № 1/9-332 «Про Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих для використання в ЗНЗ для навчання дітей з особливими освітніми потребами (за нозологіями) у 2016/2017 н.р.».

Лист Міністерства освіти і науки України від 12.10.2015 р. № 1/9-487 «Щодо організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах».

Лист Міністерства освіти і науки України від 05.06.2015 р. № 1/9-280 «Про організацію навчально-виховного процесу для учнів з особливими

освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2015/2016 навчальному році».

Лист Міністерства освіти і науки України від 13.08.2014 р. № 1/9-413 «Про організацію навчально-виховного процесу учнів з розумовою відсталістю та затримкою психічного розвитку».

Лист Міністерства освіти і науки України від 08.08.13 р. № 1/9-539 «Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітям з особливими освітніми потребами».

Лист Міністерства освіти і науки України від 02.01.13 р. № 1/9-1 «Про визначення завдань працівників психологічної служби системи освіти в умовах інклюзивного навчання».

Лист Міністерства освіти і науки України від 28.09.12 р. № 1/9-694 «Щодо введення посади вихователя (асистента вчителя) у загальноосвітніх навчальних закладах з інклюзивним навчанням».

Лист МОН, молоді та спорту від 26.07.2012 р. № 1/9-529 «Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання».

Лист МОН, молоді та спорту від 18.05.2012 р. № 1/9-384. «Організація навчально-виховного процесу в умовах інклюзивного навчання».

Особливістю навчально-виховного процесу дітей з особливими освітніми потребами є його корекційна спрямованість. Для проведення корекційно-розвиткових занять в індивідуальному навчальному плані учня передбачена кількість годин на тиждень, що встановлюється з урахуванням рекомендацій ПМПК відповідно до особливостей психофізичного розвитку учня.

Супровід дітей з вадами в розвитку в умовах інтегрованого (інклюзивного) навчання необхідно розглядати як діяльність практичного психолога, спрямовану на створення комплексної системи медико-психологічних, психолого-педагогічних та психотерапевтичних умов, які б сприяли їхній адаптації, реабілітації та особистісному зростанню в соціумі (школа, сім'я, група однолітків тощо).

Психологічний супровід дітей з особливими потребами – це завжди пролонгований, динамічний процес, цілісна діяльність психолога, яка передбачає п'ять взаємопов'язаних компонентів:

- систематичний моніторинг медико-психологічного й психолого-педагогічного статусу дитини в динаміці її психічного розвитку;
- створення соціально-психологічних умов для ефективного психічного розвитку дітей у соціумі;
- систематична психологічна допомога дітям із порушеннями в розвитку у вигляді консультування, психокорекції, психологічної підтримки;
- систематична психологічна допомога батькам дітей із проблемами в розвитку;
- організація життєдіяльності дітей з особливими потребами в соціумі з урахуванням їхніх психічних та фізичних можливостей.

Слід визначати **основні етапи процесу психологічного супроводу** інтегрованого (інклюзивного) навчання.

Підготовчий етап передбачає наступні завдання:

- устанавлення контакту з усіма учасниками супроводу дитини;
- визначення обсягу роботи та послідовності процесу психологічного супроводу;
- підготовка необхідної документації;
- складання графіка роботи.

Психолог під час спілкування з іншими фахівцями повинен пояснити їм мету психологічного супроводу, розповісти про актуальний та потенційний рівень розвитку дитини. Крім того, на цьому етапі психолог уточнює діагноз, форму порушення, отримує інформацію про лікування, навчання дитини, просить колег висловити свої думки про дитину. Отримання такої додаткової інформації необхідне не тільки психологу. На підготовчому етапі лікарі та педагоги, контактуючи з психологом, також отримують від нього корисну інформацію, яка дає їм змогу скласти більш об'єктивне уявлення про діагноз і характер клінічних проявів того чи іншого порушення.

Орієнтовний етап передбачає такі завдання:

- устанавлення контакту з батьками та родичами дитини;
- устанавлення контакту з класом, у якому навчається дитина, з класним керівником;
- ознайомлення фахівців з результатами психологічного обстеження;
- обговорення з педагогами та іншими фахівцями особливостей психічного розвитку дитини.

Етап планування передбачає:

- створення індивідуальної програми супроводу дитини з особливими потребами;
- затвердження цієї програми з усіма фахівцями, які працюють з дитиною.

Слід зазначити, що складання програми психологічного супроводу можливе тільки після ретельного психолого-медико-педагогічного обстеження кожної дитини.

Етап реалізації індивідуальної програми передбачає такі завдання:

- надання необхідної допомоги батькам дитини та педагогам у створенні умов, необхідних дитині з особливими потребами для її повноцінного здорового способу життя та успішного оволодіння навчальними програмами з урахуванням її психічних і фізичних можливостей;
- надання необхідної психологічної допомоги батькам дитини, її родичам, друзям з метою гармонізації міжособистісних взаємин з нею, оптимізації виховного процесу;

- просвітницька й консультативна робота з педагогами, педагогами-дефектологами, логопедами та іншими фахівцями, які працюють з дитиною.

Заключний етап передбачає колективне обговорення зі спеціалістами ефективності виконаної роботи з рекомендаціями щодо подальшої діяльності дитини з особливими потребами.

Пріоритетними завданнями практичного психолога, який здійснює психологічний супровід інтегрованого (інклюзивного) навчання дітей з особливими потребами, є:

- недопущення появи у хворої дитини психопатологічних рис особистості під впливом особливих умов її розвитку;
- недопущення затримки не тільки в здобуванні знань, а й у розвитку особистості, запобігання інфантилізму;
- заспокоєння дитини, зміцнення її вольових рис;
- компенсація наявних дефектів шляхом активізації аналізаторів зберігання;
- стимулювання позитивного ставлення до дефекта, віри в можливість його компенсації;
- просвітницька робота з іншими дітьми та педагогами школи щодо особливостей контингенту дітей з вадами розвитку й виховання адекватного ставлення до них;
- оптимізація спілкування дитини з однолітками, батьками, педагогами;
- допомога дітям в опануванні системи взаємин зі світом і самим собою;
- розробка й упровадження відповідних форм і методів роботи як умов успішного навчання дітей з особливими потребами.

Основні напрями роботи практичного психолога в умовах інклюзивного навчання

Основні завдання практичного психолога, який здійснює психологічний супровід інтегрованого (інклюзивного) навчання дітей з особливими потребами, реалізуються через такі основні напрями роботи (рис. 1)

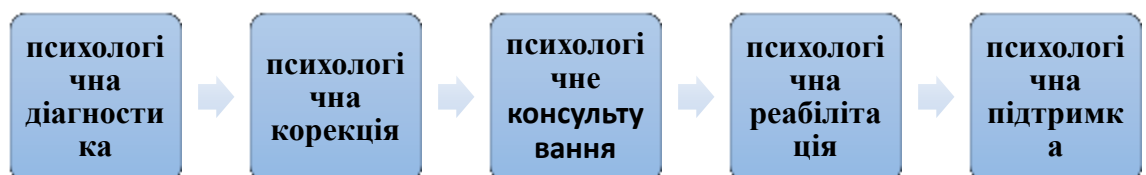

Рис. 1. Напрями роботи практичного психолога в реалізації психологічного супроводу інклюзивного навчання

Ефективність психологічного супроводу навчання школярів з психофізичними вадами в умовах інтегрованого (інклюзивного) навчання забезпечується, передусім, комплексною диференційною діагностикою. Диференційна діагностика дитини з психофізичними вадами має бути спрямована на виявлення особливостей її пізнавальної діяльності, своєрідності емоційно-вольової та мотиваційно-потребової сфер, на визначення її соціального статусу, взаємин у родині та шкільному колективі.

Вона дає можливість отримати необхідну інформацію про особистість учня, його розвиток, потенційні можливості, потреби, життєві цінності.

Психодіагностика може бути спрямована й на батьків дитини для з'ясування стилю виховання та особливостей взаємин із дитиною.

Основні методи обстеження (діагностування):

- вивчення документації з метою накопичення анамнестичних даних та отримання уявлення про причини порушення розвитку;
- метод бесіди, за допомогою якого з'ясовують особливості психічних проявів дитини в процесі спілкування з її батьками, з її найближчим оточенням, із самою дитиною;
- аналіз результатів діяльності дитини: дитячі малюнки, письмові та навчальні роботи, різні вироби тощо;
- метод спостереження, який дає змогу робити висновок про різні прояви психіки дитини в умовах її безпосередньої діяльності при мінімальному втручанні з боку спостережника;
- метод експерименту, який передбачає накопичення фактичного матеріалу в спеціально змодельованих умовах, які б забезпечували активний прояв досліджуваних явищ;
- метод тестування, який використовують для оцінювання рівня розвитку здібностей, можливостей, розумового розвитку дитини; з цією метою можна застосовувати методики для дослідження пізнавальних процесів, інтелектуальної, особистісної сфери, методи профдіагностики.

Актуальним залишається питання застосування психодіагностичного інструментарію й корекційних програм у роботі з зазначеною категорією дітей.

Щодо першого, то очевидним є прилаштування інструментарію (стимулів) відносно можливостей дитини та критичного вибору методик, які дозволяють використати потенціал дитини (наприклад, для слабозорої дитини малюнки повинні бути контрастнішими та більшими за розміром, для дитини зі спастикою кінцівок необхідно домовитись про сигнали, які говорять про відповідність чи невідповідність вибору (методика «дошка Сегена» тощо). Таким чином психолог самостійно приймає рішення про те, які методики включити до діагностичної батареї з метою окреслення психологічного портрету дитини та визначення плану її розвитку.

Результати діагностичної роботи слугують орієнтирами для роботи психолога, педагогів, батьків і самої дитини. Водночас ступінь інтегрованості дитини в освітнє середовище є індикатором ефективності й адекватності психокорекційного впливу.

З цією категорією учнів доречно використовувати такі методики: визначення готовності до школи; визначення самооцінки, дослідження Я-концепції; виявлення тривожності; дослідження психічних процесів (пам'яті, уваги, мислення, інтелекту); виявлення характерологічних особливостей (тест-опитувальник акцентуацій характеру Леонгарда-Шмішека тощо); вивчення особистісних особливостей через використання проєктивних методик («Автопортрет», «Неіснуюча тварина» тощо).

За допомогою дослідження та спостереження складається психологічна характеристика дитини, яка заноситься до картки розвитку дитини. За результатами обстеження інших спеціалістів та за рішенням батьків дитина може бути направлена або в спеціалізований заклад, або обрати індивідуальну форму навчання.

На підставі результатів психологічного обстеження, з метою організації психопрофілактичної та психокорекційної допомоги для кожної дитини розробляється індивідуальна програма корекційного впливу, яка спрямована на підвищення рівня її адаптації та оптимізації психічного розвитку.

Психологічна корекція спрямована на розвиток певних психічних функцій дитини – пам'яті, уваги, мислення, які забезпечують навчальну діяльність, а також на систему взаємин дитини з батьками, друзями, однолітками.

Успішність корекційної роботи залежить від таких умов:

- підготовки учасників навчально-виховного процесу (учителів, батьків, учнів без відхилень у психофізичному розвитку) до інтеграції;
- забезпечення тісної взаємодії психолога з учителями та логопедом щодо оптимізації психічного розвитку дітей з психофізичними порушеннями;
- створення доброзичливої психологічної атмосфери;
- встановлення особистого контакту психолога з кожною дитиною;
- підтримки психічної активності дітей під час заняття;
- урахування динаміки втомлюваності;
- поєднання різних методів психокорекції на одному занятті;
- додержання принципу системності в корекційній роботі за рахунок гармонійного поєднання усіх напрямів психокорекції на кожному занятті;
- створення ситуації успіху для кожної дитини.

Психокорекційна робота містить три складові:

- 1) групову психокорекцію;
- 2) індивідуальну психокорекцію;
- 3) узгодження психологічного впливу з навчально-виховною роботою з метою перенесення результатів психокорекції в діяльність та поведінку дитини.

В індивідуальному навчальному плані передбачається від трьох до восьми годин на тиждень для проведення корекційно-розвиткових занять з урахуванням висновку психолого-медико-педагогічної консультації та типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних

закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку. Такі години враховуються під час визначення гранично допустимого тижневого навчального навантаження дітей з особливими освітніми потребами. Корекційно-розвиткові заняття проводяться відповідними вчителями-дефектологами та практичними психологами.

У роботі з дітьми з ООП обираються найважливіші теми, які можуть дати очікуваний результат. Треба звертати увагу на те, щоб не допускати появи в дитини негативних психологічних рис під впливом особливих умов її розвитку, затримки не тільки в набутті знань, а й у розвитку особистості. Цьому сприяють проведення та застосування спеціальних вправ та дидактичних ігор, використання наочних посібників, предметних та сюжетних малюнків.

Більшість дітей з особливими освітніми потребами можуть бути долучені до роботи в корекційній групі. Однак психологу необхідно заздалегідь оцінити й продумати альтернативні вправи, виконання яких не перешкоджає дефекту розвитку. Коли мова йде про корекцію чи розвиток окремих пізнавальних процесів, краще організовувати індивідуальні заняття.

Досвід роботи виявив *спільні напрями психокорекції для дітей з особливими потребами*, які частіше зустрічаються, а саме:

1. Корекція пізнавальної сфери – усунення або зменшення виразності недостатності інтелектуального розвитку та порушень окремих пізнавальних функцій на основі розвитку усвідомленості й довільності психічних функцій.

2. Корекція емоційно-вольової сфери за рахунок створення умов для регулювання негативних емоційних переживань, диференціації й усвідомлення емоційних станів; формування навичок довільної регуляції поведінкою, подолання комплексу неповноцінності, внутрішніх конфліктних переживань.

3. Формування позитивної «Я-концепції» на основі розвитку самопізнання, самоприйняття, саморегуляції; формування адекватної самооцінки; формування адекватних механізмів психологічного захисту.

З метою перенесення досягнень психологічного впливу в діяльність та поведінку дитини, корекційна робота повинна узгоджуватися з навчально-виховною. Узгодження передбачає використання програмового навчального матеріалу під час корекційних занять, на етапі закріплення сформованих розумових дій та операцій, й тісної взаємодії з учителем, який створює в класі атмосферу підтримки й стимуляції тих психологічних новоутворень, що були сформовані в дитини психологом.

Досить добре сприймаються дітьми та дають певні результати в корекційній роботі застосування арт-терапії як методу розвитку моторики, уваги, мови, вольової регуляції, особливо вона подобається школярам початкової школи. Казкотерапія допомагає розвинути уяву, мислення, пам'ять, розвиває особистість загалом.

Психологічне консультування або просвітницько-консультативну діяльність застосовують переважно в роботі з педагогами школи та батьками дітей з особливими потребами, але його можна здійснювати й із самою

дитиною. Консультативна робота з дітьми з особливими освітніми потребами спрямована на те, щоб за допомогою спеціально організованого процесу спілкування актуалізувати в дитині додаткові психологічні сили й здібності, що можуть забезпечити вихід із складної життєвої ситуації. За таким типом допомоги увага зосереджується не стільки на вадах розвитку, скільки на ресурсах особистості дитини, її можливостях.

Основні форми консультативно-просвітницької роботи:

- лекції (виступи) для педагогів та батьків;
- семінари (психолого-педагогічні, семінари-практикуми);
- складання пам'яток для батьків і педагогів з актуальних проблем дітей з особливими потребами;
- розробка рекомендацій учителям щодо здійснення особистісно-зорієнтованого підходу в навчанні та вихованні дітей;
- бесіди з дітьми;
- індивідуальні та групові консультації з батьками та вчителями.

Психологічну реабілітацію слід розуміти як відновлення частково втрачених або ослаблених особливостей і функцій організму чи особистості дитини з метою повноцінного розвитку її індивідуальних можливостей. Психологічна реабілітація дитини з особливими потребами спрямована на розвиток її здатності до самостійного просування в житті, уміння жити в нових соціальних умовах, долаючи або компенсуючи особистісні обмеження. Реабілітаційна діяльність передбачає внесення пропозицій в організацію навчально-виховного процесу з метою визначення оптимального навантаження дітей з особливими потребами, щоб уникнути неврозів, збільшити адаптаційний потенціал дитини.

Психологічна підтримка є важливим видом психологічної допомоги дітям з порушеннями в розвитку.

Вона має такі основні напрями:

- психологічна підтримка батьків та інших родичів дитини;
- психологічна підтримка вчителів, які працюють із такими дітьми;
- психологічна підтримка самих дітей.

Психологічну підтримку батьків слід розглядати, як систему заходів, спрямованих на:

- зниження в батьків емоційного дискомфорту у зв'язку з захворюванням дитини;
- підтримку впевненості батьків у можливостях їхньої дитини;
- формування в батьків адекватного ставлення до проблем дитини;
- підтримку адекватних батьківсько-дитячих стосунків та стилів сімейного виховання.

Організація психологічного супроводу батьків при здійсненні інклюзивної освіти повинна спиратись на досвід спеціальної психології, яка пропонує роботу з батьками об'єднувати у два напрямки:

- освітньо-просвітницька робота з батьками усіх дітей;
- психологічний супровід сімей, які виховують дітей з відхиленнями в розвитку.

Процес реалізації психологічної підтримки батьків тривалий і потребує комплексного підходу, який передбачає участь не тільки психолога, а й усіх інших фахівців, які супроводжують дитину (класного керівника, дефектолога, лікаря, соціального працівника та інших).

Серед заходів, які забезпечують психологічну підтримку, досить ефективним є створення клубів для батьків дітей з порушеннями в розвитку. Спілкування батьків, які мають майже однакові проблеми, передбачає взаємопідтримку та обмін інформацією, що є важливим чинником пом'якшення наслідків психотравматичного стресу.

Ефективність підтримки багато в чому залежить від активного залучення батьків у процес психологічної допомоги дитині, особливо батька. Саме чоловіки здатні більш конструктивно вирішувати проблеми дитини, і тому активнее їх залучення позитивно впливає не тільки на процес виховання, а й на психологічний клімат у сім'ї загалом.

Може бути корисним і використання таких групових форм роботи психолога, як батьківські семінари та тренінгові заняття. Основною метою таких форм роботи є розширення знань батьків про психологічні особливості дітей з проблемами в розвитку, психології виховання та психології сімейних стосунків. Під час таких зустрічей підвищується не тільки поінформованість батьків про дитину, а й відбуваються зміни в ставленні батьків до проблем дитини та до завдань її виховання.

Психологічна підтримка батьків здійснюється не тільки у формі групового спілкування, а й під час індивідуальних бесід про проблеми дитини.

Сім'я багато в чому може допомогти школі. Проте дуже часто саме батьки сіють зерна ворожнечі, неприязні, навіть не помічаючи цього. Діти наслідують оцінки батьків, сприймають їх негативне відношення до інших людей, не таких, як усі. У зв'язку з цим цілеспрямовану роботу необхідно проводити з батьками інших учнів, роз'яснювати їм важливість виховання в дітей культури спілкування. Досить складно формувати толерантність у дітей, якщо цією якістю не володіють батьки, адже саме особистий приклад дорослих виховує в школярів відчуття пошани до людей, толерантність до інших поглядів. Перевиховати батьків навряд чи зможе педагог, але вплинути на характер взаємин батьків з дітьми, відкорегувати їхні дії по відношенню до дитини й інших людей можливо.

Оскільки формування особистості будь-якої дитини, у тому числі з відхиленнями в розвитку, відбувається в першу чергу в сім'ї, то від характеру взаємовідносин батьків з дитиною залежить, наскільки адекватними будуть її контакти з соціальним середовищем. Виявлено, що більшість сімей з проблемними дітьми характеризуються різними типами дисгармонійного виховання та низьким рівнем спілкування. Практика свідчить, що відношення батьків до такої дитини іноді буває невірним: від повного ігнорування хворобливих симптомів до значного перебільшення цих симптомів, постановки власного діагнозу й панічною реакцією на нього. Тому, при консультуванні батьків, потрібно врахувати не тільки характер

захворювання дитини та її індивідуальні особливості, але й специфіку шкільної та сімейної ситуації.

Практика свідчить, що при народженні дитини з відхиленнями в розвитку її батьки стикаються з наступними проблемами:

- суперечливі почуття до дитини;
- відсторонення від дитини, передача відповідальності за дитину державним навчальним закладам;
- труднощі, пов'язані з застосуванням різних методів виховання у сім'ях, де, крім дитини з обмеженими можливостями, є й інші діти;
- негативні тенденції в психічному стані батьків проявляються в неадекватній поведінці – агресивність, роздратованість, нестриманість, недобррозичливість;
- психологічна травмованість батьків, яка не дозволяє їм адекватно ставитись до проблеми народження хворої дитини.

Тут важливо врахувати, що подолати таку психологічну травму без втручання психолога та спеціальних психокорекційних заходів неможливо.

На етапі просвітницької роботи психологічна служба розкриває загальні проблеми психічного розвитку дітей з особливими потребами. Потрібно знайомити батьків з прийомами реагування на особливості поведінки як їх дитини, так і її однолітків. Окрім того, розвиток та виховання дитини з особливими потребами потребує спеціальних знань про захворювання, його наслідки та потенційні можливості дитини. Батькам необхідні практичні рекомендації по догляду за дітьми, пояснення та рекомендації по вирішенню повсякденних проблем, пов'язаних з вихованням, знайомство з досвідом інших батьків, які успішно розв'язали подібні проблеми.

Слід урахувувати, що особливості психологічного супроводу сімей полягають в тому, щоб сім'я сприймалася, як єдиний, цілісний організм, який переживає проблеми психолого-педагогічного характеру, у зв'язку з чим допомога надається усій сім'ї, а не тільки дитині. Тут використовуються традиційні види діяльності психолога.

Головне завдання психолога, соціального педагога в роботі з сім'єю полягає в тому, щоб батьки з його допомогою змогли побачити реальну перспективу розвитку своєї дитини, визначили можливі труднощі соціального розвитку, які виникають у певні вікові періоди, а також свою роль у процесі психолого-педагогічного супроводу дитини.

Окрім того, психолог повинен у коректній і тактовній формі допомогти батькам позбавитись від ілюзій щодо майбутнього дитини. Разом з тим психолог має посилити віру батьків у можливість і перспективи розвитку дитини, у те, що правильно організований корекційний вплив дозволить оптимізувати подальший інтелектуальний й особистісний розвиток дитини. За необхідності психолог здійснює корекцію психічного стану батьків. Завдання психолога полягає в профілактиці невротизації або психопатизації

батьків (особливо мам та бабусь) шляхом організації системи надання індивідуальних консультативних послуг.

Психолого-педагогічна підтримка батьків є життєво необхідною, бо саме від батьків та їх внеску в процес виховання та навчання залежить повноцінний розвиток дітей з обмеженими можливостями.

Психологічна підтримка вчителів, які працюють із такими дітьми, спрямована на формування в них психологічної готовності до роботи з цими дітьми та на профілактику емоційного вигорання. Під час такої роботи вчителів необхідно навчати психотехнічних методів релаксації та зняття психоемоційного напруження.

Психологічний супровід навчання дитини з психофізичними вадами в умовах інтегрованого (інклюзивного) навчання передбачає не лише сприяння психічному розвитку, а й роботу з найближчим соціальним оточенням, спрямовану на формування в учасників педагогічного процесу позитивних установок щодо взаємодії з такою дитиною. З цією метою психологу необхідно проводити з педагогами й учнями інтегрованого класу спеціальні тренінги, спрямовані на формування позитивних установок щодо взаємин з дітьми, які мають вади розвитку.

Таким чином, психологічний супровід – це система професійної діяльності психолога, мета якої не в тому, щоб «зазирнути» у внутрішній світ дитини, дізнатись, як він влаштований, її взаємини зі світом, а в тому, щоб організувати співпрацю з нею, спрямовану на самопізнання, пошук шляхів саморегуляції внутрішнім світом і системою стосунків. Суть психологічної діяльності полягає в супроводі учня в процесі його навчання, що дає можливість впровадити психологічну діяльність в навчально-виховну педагогічну систему. Стає можливим об'єднання мети психологічної та педагогічної практики і фокусування на головному – на особистості учня.

Формування психологічної готовності педагогів до інклюзії

На часі в Україні одним із пріоритетних напрямків реформування освіти є запровадження інклюзивного навчання дітей з психофізичними вадами в умовах загальноосвітнього навчального закладу. І хоча «інклюзія» не є докорінно новим явищем для нашої країни, на шляху її ефективного запровадження існує багато труднощів та перешкод. Перш за все йдеться про професійну та особистісну підготовку педагогів до навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку. Ця проблема на сьогоднішній день стоїть досить гостро і потребує розробки науково та практично обґрунтованих шляхів її вирішення.

У таблиці 1 розміщено результати анкетування педагогів щодо побоювань впровадження інклюзивної освіти.

Як свідчить практика запровадження інклюзивного навчання в Україні, учителі загальноосвітніх шкіл, які звикли протягом багатьох років працювати за налагодженою системою, апробованими навчальними планами, виявилися

ні мотиваційно, ні змістовно, ні особистісно не готовими до нових вимог, які ставить перед ними інклюзивна освіта.

Таблиця 1

Характер ускладнень педагогів у впровадженні інклюзивної освіти

Зміст ускладнення	Кількісна характеристика%
Поглиблення знань зі спеціальної педагогіки та психології, методики роботи з дітьми з особливими освітніми потребами	45
Знання особливостей їх розвитку	35
Вміння знайти індивідуальний підхід та зрозуміти дитину	21
Вміння співпрацювати з іншими фахівцями та використовувати їхні поради	17
Гнучкість у виборі форм і методів роботи, які найбільше відповідають конкретній дитині	15
Високий рівень майстерності, професійності, вміння протистояти труднощам та знаходити вихід зі складних ситуацій	12
Досвід роботи та вміння спілкуватись з дітьми та їх батьками	8
Адекватне сприйняття дітей з особливими освітніми потребами	2

Дослідження, проведені вітчизняними вченими, вказують на недостатню інформованість педагогів про інклюзію як систему освіти дітей з психофізичними вадами, непоодинокими є випадки, коли учителі не знають, що таке інклюзивне навчання та хто такі діти з особливими освітніми потребами. У деяких педагогів спостерігається так званий дуалізм щодо дітей з особливостями психофізичного розвитку: з одного боку, кожний з них із співчуттям ставиться до цих дітей та їх проблем, а з іншого, стикаючись із труднощами навчання таких дітей, намагається «ізолювати» їх від звичайного середовища. Хоча, в цілому, більшість респондентів теоретично підтримують ідею спільного навчання дітей здорових і з психофізичними вадами.

Крім цього, велику роль відіграє і недостатність у педагогів знань про особливості розвитку, навчання і виховання учнів з особливими освітніми потребами. І цілком можна зрозуміти занепокоєння учителя, у клас якого потрапляє така дитина. Адже це викликає цілу низку запитань стосовно організації навчально-виховного процесу, його дидактичного та технічного забезпечення, адекватного оцінювання потенційних можливостей учнів з

психофізичними вадами, врахування їх індивідуальних особливостей, взаємодії класного колективу, батьків та «інклюзованої» дитини.

Саме у процесі взаємодії на перший план виступає мотиваційна та особистісна готовність чи неготовність учителя сприймати дитину з вадами психофізичного розвитку як повноправного члена класного колективу. І від цієї готовності в кінцевому результаті залежатиме успіх соціальної адаптації учня. Чому саме так?

Почнемо з того, що позитивна мотивація, налаштованість на успіх є запорукою доброго результату у будь-якій діяльності. Учитель загальноосвітньої школи, а особливо це стосується учителів початкових класів, є для учнів авторитетом, носієм суспільної думки, під впливом якого формуються установки, переконання та подальша поведінка дітей.

У тому випадку, якщо в учителя відсутні упереджене ставлення та негативні соціальні установки до дитини з вадами психофізичного розвитку, якщо він позитивно ставиться до перебування її серед здорових однолітків і створює умови для сприятливого соціально-психологічного клімату у колективі, то відповідно це позитивно впливатиме і на ставлення решти учнів до такої дитини.

І навпаки - якщо поведінка педагога будується переважно на негативних стереотипних уявленнях і ці установки охоплюють усі сфери педагогічної діяльності - це не тільки перешкоджає адаптації «інклюзованої» дитини у класному колективі, а й ускладнює та різко знижує ефективність роботи самого вчителя.

Це ж саме стосується і роботи вчителя з батьками здорових дітей, які, як правило, не досить позитивно, а подекуди і вкрай негативно, ставляться до спільного навчання своїх дітей разом із дітьми з порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату, затримкою психічного розвитку тощо.

Інклюзивний підхід в освіті покликаний сформувати позитивну педагогічну мотивацію вчителів і вихователів, стерти негативні стереотипи та установки, які заважають сприймати дитину з особливими освітніми потребами як цілісну особистість, повноцінного члена суспільства.

Крім цього, незаперечним є і той факт, що наявність позитивної мотивації вчителя щодо інклюзії, переконаність у її відповідності сучасним суспільним вимогам, її доцільності як засобу навчання і виховання дітей з психофізичними вадами сприятиме розвитку його власної професійної компетентності, спонукатиме до засвоєння нових знань, умінь та навичок.

Що ж стосується особистісної складової готовності педагогів до інклюзивного навчання дітей з психофізичними вадами, то результати проведених експериментальних досліджень, які проводилися з метою визначення особистісних якостей, необхідних для успішного втілення інклюзивного навчання, засвідчують, що опитувані учителі такими якостями вважають терпіння, витримку, любов до дітей, вміння знайти індивідуальний підхід до дитини, вміння співпрацювати з іншими спеціалістами та використовувати їх поради, доброту, доброзичливість, вміння зрозуміти дитину тощо.

Щоб навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в інклюзивних класах загальноосвітніх шкіл відбувалося успішно, педагог повинен оволодіти необхідними знаннями і навичками:

1. Ознайомитися з анамнезом учня, мати уявлення, які психічні процеси та функції у нього порушені.
2. У процесі навчальної діяльності вивчати динаміку уваги, стомлюваності, темп роботи кожної дитини.
3. Враховувати стан слуху, зору, загальної та дрібної моторики дитини.
4. Навчитися адаптувати навчальні плани, методи роботи, дидактичний матеріал до індивідуальних потреб дітей.
5. Уміти створювати оптимальні умови для спілкування, сприяти налагодженню дружніх стосунків між дітьми, формуванню колективу.
6. Розвивати у дітей досвід стосунків у соціумі, навички адаптації до соціального середовища.

Досить часто учителю інклюзивного класу доводиться долати труднощі, які виникають у процесі роботи:

- відсутність спеціальної освіти для роботи з такими дітьми;
- нестача спеціальних програм та дидактичного матеріалу;
- важке емоційне навантаження;
- недостатнє матеріальне заохочення.

Однак прийняття відповідальності за навчання «особливих» учнів у інклюзивному класі не означає працювати сам на сам, беручи на себе усю відповідальність. Насамперед це означає бути членом команди, співпрацювати з колегами, бути порадиником та партнером у батьків.

Зміст, форми та методи навчально-виховної роботи в інклюзивному класі мають бути корекційно спрямованими. Це означає, що кожна тема, яку вивчають діти, кожен метод, використаний учителем, повинні сприяти не лише засвоєнню знань, умінь і навичок, формуванню поведінки, а й спрямовуватися на виправлення вад розвитку (залежно від нозології). Дуже важливими моментами у роботі з такими дітьми є правильно обраний темп роботи, повторюваність, поглиблений індивідуальний та диференційований підхід, опора на здібності дитини, які є більш розвиненими, а також забезпечення обережності навчального процесу, уникнення перевантаження.

Вчителям, які працюють в інклюзивних класах, можна дати наступні *поради щодо роботи з дітьми, які мають особливості психофізичного розвитку*:

- пам'ятайте, що дітям, які мають порушення психофізичного розвитку, як нікому, потрібна психологічна підтримка з боку учителя;
- хваліть дитину, використовуйте зворотний зв'язок, емоційно реагуйте на її найменші досягнення, підвищуйте самооцінку, статус у колективі;
- для дітей з вадами психофізичного розвитку потрібен полегшений режим навчання, однак це зовсім не означає зниження вимогливості до засвоєння програмового матеріалу, це відповідна організація режиму навчання. Завдання та інструкції, які адресовані всім учням класу,

для такої дитини потрібно деталізувати, вони мають бути доступними для розуміння і виконання;

- адаптуйте навчальний матеріал до потреб учня;
- формуйте позитивну мотивацію у навчанні;
- знаходьте різноманітні можливості для виступу учня перед класом (як саме виконував завдання, що робив під час чергування, як готував творчу роботу тощо), залучайте його до колективних видів роботи, щоб він не почувався зайвим і непотрібним у класному колективі;
- під час роботи спирайтеся на сильні сторони учня, відзначаєте його успіхи, особливо у діяльності, до якої він виявляє інтерес;
- постійно заохочуйте учня, використовуйте коректні способи вказати на помилки;
- за будь-яких обставин дотримуйтеся тактики толерантної поведінки;
- тісно, якомога частіше спілкуйтеся і співпрацюйте з батьками учня;
- сприяйте розвитку емоційно-особистісної сфери учня.

Для ефективного впровадження інклюзивної освіти психологічній службі школи важливо розробити та провести цикл психолого-педагогічних заходів, присвячених особливостям роботи з дітьми з особливими потребами. Колективні форми такої роботи надано на рис.2.

Рис.2 Колективні форми роботи психолога з педагогами з проблем впровадження інклюзивної освіти

Таким чином успішна та ефективна практична реалізація процесу інклюзивного навчання залежить насамперед від ставлення до нього учителя

як суб'єкта навчальної діяльності. І якщо особливості психофізичного розвитку дитини - це, майже завжди, незмінний фактор, то спроможність учителів щодо свідомої зміни свого ставлення до них, розширення знань, умінь та навичок у навчанні та вихованні дітей з вадами психофізичного розвитку, використанні ними різноманітних форм, методів і прийомів роботи мають змогу змінитись на краще. Саме за таких умов є можливим ефективно запровадження інклюзії в практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів.

Список використаної літератури

1. Горобець С. Переваги та недоліки інклюзивного навчання в загальноосвітніх та дошкільних закладах освіти//Дитина з особливими потребами. Інклюзивна освіта. Дефектологія. Корекційна педагогіка, 2015. № 2. С. 2–5.
2. Гречко Л. Психологічний супровід дітей молодшого шкільного віку з вадами психофізичного розвитку в умовах інтегрованого навчання: Автореф. дис...канд. псих. Наук:19.00.08. Кам'янець-Подільський, 2008.
3. Іванова О. Психолого-педагогічний супровід дітей із психофізичними порушеннями//Психолог, 2013. № 23. С. 35–37.
4. Колупаєва А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : науково-методичний посібник//МОН України, Національна Академія педагогічних наук, Ін-т спеціальної педагогіки. К.: Науковий світ, 2010. 195 с.
5. Колупаєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. К.: Свмміт-Книга, 2009. 269 с.
6. Ленів З. Підготовка висококваліфікованих кадрів для забезпечення якісної освіти дітям з порушеннями психофізичного розвитку: інклюзивний аспект//Рідна школа, 2014. № 7. С. 16–17.
7. Ленів З. Підготовка кадрів для створення оптимальних умов дітям із порушеннями психофізичного розвитку в інклюзивному середовищі//Особлива дитина: навчання і виховання, 2014. № 3. С. 13–21.
8. Лісовецька І. Педагог та інклюзивна освіта: дослідження психологічної готовності педагогів до роботи в класах з інклюзивною формою навчання//Соціальний педагог, 2014. № 7. С. 10–16.
9. Луценко І. Психологічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання//Практичний психолог: школа, 2013. № 10. С. 4–15.
10. Основи інклюзивної освіти : навч. посібник/МОН України, Уманський ДПУ імені Павла Тичини; уклад. І. І. Демченко. Умань: Візаві, 2013. 149 с.
11. Романовська Д. Інклюзивне навчання в школах: методологія психологічного супроводу//Психолог, 2012. № 21. С. 39–41.

12. Ткаченко Н. Інклюзивне навчання//Дитина з особливими потребами. Інклюзивна освіта. Дефектологія. Корекційна педагогіка, 2015. № 1. С. 3–5.